

УДК 372(09)(477)

Світлана Попиченко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету дошкільної освіти
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКЛАДІВ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена дослідженню процесу розвитку теорії і практики дошкільного виховання в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. У науковій праці відтворено історію становлення та проаналізовано діяльність різних типів дитячих закладів зазначеного періоду.

Ключові слова: дошкільне виховання, Україна кінця ХІХ – початку ХХ ст., типи дитячих закладів.

Статья посвящена исследованию теории и практики дошкольного воспитания в Украине конца ХІХ – начала ХХ века. В научном труде отображена история становления и проанализована деятельность различных типов детских заведений указанного пери ода.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, Украина конца ХІХ – начала ХХ века, типы детских заведений.

The article centers of the exploration of the process of development of theory and practice of pre-school education in Ukraine in the period encompassing the end of 19-th and the beginning of 20-th century. In the research work was focused the reconstruction of the history of establishment of different types of pre-school educational jrganizations in the period under study, with the analysis of their activity.

Key words: preschool upbringing, Ukraine at the end of 19 and the beginning of 20 century, types of children's establishments.

Модернізація дошкільної освіти у сучасних умовах розвитку нашого суспільства полягає передусім у забезпеченні високої якості роботи дошкільних навчальних закладів, впровадженні в практику їхньої роботи нової моделі життєдіяльності дітей, інтегративного, компетентнісного, інноваційного підходів до виховання.

Вирішення відповідальних завдань сьогодення можливе за умови творчого осмислення багатогранного і складного процесу розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні, глибокого аналізу, узагальнення,

правильної оцінки пройденого шляху. Історичний погляд на розвиток проблеми дає можливість виявити прогресивні педагогічні надбання, допомагає глибше усвідомити сучасний стан українського дошкілля, сприяє точнішому прогнозуванню майбутнього, визначенню перспективних шляхів розвитку дошкільної освіти в Україні.

До проблеми становлення суспільного дошкільного виховання в Україні звертаються у наукових працях С. Амбрамсон, Л. Батліна, Т. Головань, М. Мельничук, З. Нагачевська, В. Сергеева, І. Улюкаєва та ін. Аналіз праць названих авторів дає підстави зробити висновок, що період кінця XIX – початку XX ст. відіграє важливу роль у становленні суспільного дошкільного виховання в Україні і потребує спеціального вивчення.

Мета нашого дослідження полягає у простеженні історії розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні в означеному періоді, узагальненні досвіду роботи дитячих закладів, виявленні прогресивних ідей та можливості їх екстраполяції на нинішнє поле дошкілля.

На підставі вивчення архівних документів, наукових публікацій, періодичних видань доби ми класифікували суспільні дитячі заклади залежно від їхнього призначення і функцій наступним чином: заклади для дітей дошкільного віку (дитячі садки, ясла); заклади спільного виховання дітей дошкільного та шкільного віку (дитячі осередки, селянські ясла – притулки, літні дитячі майданчики); заклади опіки для сиріт та безпритульних дітей (сирітські будинки, будинки опіки, дитячі притулки).

Ми робимо спробу охарактеризувати представлені типи суспільних інституцій.

Дитячі садки призначалися для виховання дітей від 3 до 7 років. Вони відкривалися приватними особами чи філантропічними громадсько-педагогічними товариствами і поділялися на дві групи: 1) платні приватні дошкільні установи; 2) безплатні народні дитячі садки.

Перша група закладів охоплювала дітей забезпечених батьків. Їх призначення полягало у всебічному вихованні дітей на громадських засадах, спеціальній підготовці дошкільників до навчання у школі та у тісній взаємодії з родиною у вирішенні цих важливих завдань. Провідний тип таких інституцій – **платні дитячі садки**. Вони засновувалися за ініціативою приватних осіб спочатку у великих містах, пізніше і в невеличких містечках, об'єднували 15–20 дітей на порівняно нетривалий час – 4–6 годин. Роботу з дітьми проводив організатор закладу чи запрошений вихователь.

До групи платних дошкільних установ відносились і **сімейні дитячі садки**, як їх ще називали, сімейні групи. Вони об'єднували до 10 дітей для спільних ігор та занять протягом 2–4-х годин. Сімейна група організовувалась у помешканні заможної родини, де була відповідна кімната. Батьки спільно купували необхідний матеріал для занять та ігор, планували роботу групи. Навчально-виховний процес забезпечували всі матері по черзі,

---

одна з матерів чи запрошений за плату вихователь.

Платні дошкільні установи почали діяти в Україні з 40-х років XIX ст. За даними дослідження академіка М. Стельмаховича, перший дитячий садок був відкритий у Полтаві 1839 р. [4, 5]. Документи Центрального державного історичного архіву України вперше свідчать, за дослідженнями В. Шандри [6, 8], про організацію дошкільного навчального закладу у 1858 р. дружиною редактора газети «Киевские ведомости» Є. Чернишовою.

У монографії професора І. Чувашева [5, 155] названі одними з перших приватних закладів для дошкільнят в Україні дитячий садок Ільїна та Зарудного у м. Миколаєві та дитячий садок у м. Одесі, створені у 1866 р. (за даними С.-Петербурзького історичного архіву). У 1871 р. дитячий садок у м. Києві відкривають сестри Марія і Софія Ліндфорс (згодом Софія Русова) [3, 25].

Процес відкриття та функціонування приватних дитячих садків активізувався на початку XX ст.

З початком другого десятиріччя XX ст. все частіше приватні особи проявляють ініціативу щодо створення дошкільних закладів. Головною особливістю приватних закладів було те, що заняття в них – приватні уроки, бесіди, розповіді вихователя, вправи спрямовувалися на розумовий розвиток дітей, проводилася робота з навчання дітей грамоти, лічби, іноземних мов.

Проте поодинокі приватні дитячі садки не могли вирішити проблеми суспільного дошкільного виховання в цілому. Тому представники передової частини інтелігенції, стурбовані становищем дітей у сім'ях міської бідноти, організували товариства з метою пропаганди дошкільного виховання та сприяння фізичному і духовному розвитку дітей. Товариства на власні кошти відкривали **народні дитячі садки**. Ці заклади були покликані в першу чергу сприяти охороні материнства та дитинства, обслуговували малозабезпечені верстви населення. На відміну від платних, народні дитячі садки: були численнішими за складом, в них перебувало близько 100, а іноді і понад 100 дітей, на кожну виховательку припадало близько 50 дітей; працювали порівняно триваліший час – від 6 до 8 годин на добу; відчували труднощі в організації роботи за браком необхідних коштів для господарської та навчальної діяльності; мали певні відмінності у навчально-виховному процесі: тут перевага надавалась заняттям ручною працею, проведенню народних дитячих ігор.

Перші народні дитячі садки розпочали діяти у м. Києві 1899 р. Їх відкрила дошкільна комісія нещодавно створеного Київського товариства сприяння вихованню і захисту дітей. Одночасно з відариттям дошкільних закладів зароджувалась ідея створення товариства дитячих садків. У цьому ж році було створене Київське товариство народних дитячих садків – пер-

ша добровільна громадська організація в Україні, яка займалася виключно проблемами дошкілля. Подібне об'єднання було створено в 1900 р. у Житомирі. Відкривалися все нові народні дитячі садки у Києві та інших містах України.

У зв'язку із зростанням кількості дошкільних закладів постало питання про необхідність професійних кадрів для них. У 1905 р. товариство народних дитячих садків відкрило Київську школу нянь – перший в історії України заклад для підготовки вихователів дитячих садків та нянь у сімейні дитячі будинки для дітей дошкільного віку.

Оскільки завдання Київського товариства сприяння вихованню і захисту дітей та Київського товариства народних дитячих садків були спільними, вони об'єдналися у 1907 р. в товариство з ідентичною останньому назвою.

Зановостворене Київське товариство народних дитячих садків спрямувало свою діяльність на поширення в Україні ідеї суспільного дошкільного виховання. Поглиблену розробку питань теорії і практики дитячих садків, сприяння відкриттю дошкільних закладів, захист покинутих і безпритульних дітей. На кошти товариства утримувались три дитячих садки.

Народні дитячі садки відкривали в м. Києві і інші товариства. Так, наступним за часом створення стало Київське Фребелівське товариство (1908 р.). Найважливішою його історичною заслугою є заснування Київського Фребелівського педагогічного інституту для підготовки вихователів і керівників дитячих садків – одного з найбільших жіночих закладів не лише в Україні, а й Росії і найзначнішого з тих, що готували дошкільних працівників.

Дитячі садки відкривались фребелівським товариством, починаючи з 1909 р., як навчально-допоміжні заклади при інституті з метою найближчого знайомства, безпосередньої участі слухачок у роботі дошкільних установ.

Популяризації досвіду народних дитячих садків сприяли педагогічні виставки «Дошкільне виховання» (1908 р.), «Дитяча праця» (1910 р.), влаштовані Київським товариством народних дитячих садків, видавництвом цим же товариством журналу «Дошкільне виховання» (1911–1917 рр.).

Товариства народних дитячих садків відкриваються в Одесі, Кременчузі, Катеринославі. Дитячі садки починають діяти у Чернігові, Черкасах, Харкові.

Пожвавили свою діяльність існуючі громадсько-педагогічні організації та розгорнули новостворені з початком першої світової війни (1914–1918 рр.). Різке зростання безпритульності, злочинності, смертності дітей, великий приплив до міст України біженців обумовили рішучі заходи товариств щодо створення нових закладів для знедолених дітей як шкільного, так і дошкільного віку. Але такими установами переважно були

дитячі притулки і осередки. На відміну від дитячих садків, які відкривались і існували лише за рахунок товариств чи приватних осіб, значна частина дитячих притулків і осередків діяла за державний рахунок. Так, у Києві 1914 р. міською думою було відкрито 30 дитячих осередків. Члени громадсько-педагогічних товариств брали безпосередню участь або надавали методичну допомогу в організації, керівництві, виховній роботі державним закладам опіки.

За даними дослідження С. Амбронсон, в Україні 1917 р. кількість благодійних товариств, які займались пропагандою ідей суспільного дошкілля та влаштуванням дитячих садків, досягнула 15. Офіційно зареєстровано в цей час в Україні 47 дитячих садків, що складало майже п'яту частину від усієї кількості дитячих садків Росії. Проте для всієї України 47 дошкільних закладів надзвичайно мало. Але слід відзначити ентузіазм, самовідданість педагогів, лікарів, громадських діячів, які доклали великі зусилля для впровадження суспільного дошкільного виховання в Україні, без підтримки держави, за власний рахунок відкривали дитячі садки, щоб забезпечити здорове дитинство, освіту, культуру найменшим громадянам країни, сприяти формуванню гідного, відданого Батьківщині підростючого покоління.

З метою створення умов для залучення до виробництва жінок, які мали дітей до трьох років, в період кінця XIX – початку XX ст. функціонували **ясла**. Їхнім призначенням було поліпшення здоров'я малюків та боротьба з дитячою смертністю. Як і дитячі садки, ясла відкривали добродійні організації. Так, влаштуванням ясел займалися Київське товариство сприяння вихованню і захисту дітей, Київське товариство трудової допомоги інтелігентним жінкам, Київське товариство «Ясла» та ін.

В яслах створювались умови для життя і догляду за немовлятами та малолітніми дітьми: належний температурний режим, харчування, медичний контроль, дотримання санітарно-гігієнічних вимог. Але діяльність дорослих в них обмежувалася доглядом за дітьми. Малюки подовгу спали вдень, а вночі не могли заснути, чим турбували матір. Тому ясла не користувались прихильністю батьків. Дітей в ці заклади здавали лише у випадках крайньої необхідності.

З метою боротьби з безпритульністю, надання допомоги родині у вихованні дітей благодійними товариствами, міськими організаціями на початку XX ст. створювались такі заклади, як **дитячі осередки**. Їх можна класифікувати за такими критеріями:

I. За призначенням та віком дітей –

1) дитячі осередки для дошкільників, мета – догляд за дітьми у час, коли їхні батьки зайняті на виробництві; діяли за принципами народного дитячого садка;

2) дитячі осередки для дітей молодшого шкільного віку, мета – організація дозвілля школярів, створення умов для виконання домашніх завдань, забезпечення наступності між дитячим садком та школою; характеристика завдань, принципів та методів роботи таких осередків дана у другому розділі при розгляді праці Т.Лубенця «Дитячі осередки»;

3) змішані – для дітей різного віку, як дошкільного, так і шкільного; мета – організація корисної діяльності дітей, допомога сім'ї, боротьба з безпритульністю.

II. За режимом роботи:

1) денні – працювали на протязі дня, з 8-ої ранку до 5–6-ої вечора;

2) вечірні – працювали протягом 4–5-и год., з 3-ої дня до 7–8-ої вечора.

У осередках діти читали художню літературу зібраної для них бібліотеки, готували уроки, гралися, займалися малюванням, кресленням, шиттям, вишиванням, плетінням, слюсарними та столярними роботами, грою на музичних інструментах. З молодшими дітьми проводилися бесіди про предмети і явища оточуючого життя, природу, зі старшими – бесіди з історії, географії, природознавства, фізики. У вихідні дні організовувались екскурсії до музеїв, вулицями міста, до річки, лісу та ін.

Оригінальним типом закладів для спільного виховання дітей як дошкільного, так і шкільного віку кінця XIX – початку XX ст. були **дитячі майданчики**. Вони працювали сезонно, переважно влітку, переслідували головну мету – оздоровлення дітей.

Дитячі майданчики набули поширення в Україні з кінця XIX ст. Першим, у 1887 р. був відкритий Миколаївський дитячий сад (за принципом роботи дитячих майданчиків) у м. Одесі за ініціативою О. Чижевича. У Києві перший дитячий майданчик був відкритий у 1892 р.

Дитячі майданчики – ефективна форма організації дозвілля дітей у літній період. Цінним було те, що для керівництва ними запрошувались досвідчені педагоги, фахівці своєї справи. Найбільш суттєвий недолік полягав в тому, що на одного педагога припадала велика кількість дітей, які відвідували майданчик. Причини цього, по-перше, в обмеженій кількості майданчиків у містах та запрошених на роботу у них педагогів, по-друге, у значному числі бажаючих відвідувати майданчики.

У період кінця XIX – початку XX ст. існував такий тип установ для дітей раннього, дошкільного і молодшого шкільного віку, як **притулки-ясла**, або, як їх ще називали, **селянські літні ясла** чи **селянські захисти**. Відкрито їх було за ініціативою земств, покликаних керувати справою опіки дітей-сиріт, створенням будинків для їхнього життя, навчання і виховання. Цю важливу справу започаткувало Полтавське губернське земство у 90-і роки минулого століття. Мета відкриття цих закладів – організувати громадське виховання дітей на селі у літній час.

У 1911 р. у Київській губернії було влаштовано 24 селянські захисти на земський рахунок, 13 – на приватні кошти. У 1913 р. Київським губернським земством розіслані по всіх притулках-яслах губернії анкети для відомостей про заклад.

У період кінця XIX – початку XX ст. в Україні діяли різноманітні заклади опіки для сиріт і безпритульних дітей: **сирітські будинки, будинки опіки та дитячі притулки**, вони мали найтривалішу історію розвитку з усіх інституцій для дітей дошкільного віку. Перші будинки для сиріт почали відкриватися за ініціативою церкви, приватних осіб та за їхній рахунок ще на початку XVIII ст. Державний період функціонування сирітських закладів розпочався в Україні після поділу її на губернії у 1872 р.

Заклади опіки надавали захист осиротілим дітям, забезпечували умови для їх життєдіяльності, початкову освіту, готували вихованців до майбутнього трудового життя. Чітко визначались три напрями роботи сирітських закладів: створення умов для збереження життя і зміцнення здоров'я дітей, сприяння їх фізичному розвитку; орієнтація на засвоєння трудових умінь та навичок, підготовка вихованців до робітничих професій, ведення домашнього господарства; релігійно-моральне виховання.

Але заклади опіки не давали дітям повноцінного всебічного виховання, не дбали належним чином про широку освіченість дітей, високу культуру, естетичний розвиток. Діяльність притулків обмежувалась елементарною та вузькопрофесійною підготовкою дітей до життя.

Відтак, незважаючи на певні суттєві недоліки в організації роботи, всі типи закладів мали певну педагогічну цінність.

Користь платних дитячих садків визначалась, по-перше, можливістю дітей із заможних родин отримати основи громадянського виховання – вміння спілкуватися, домовлятися, поступатися один одному, спільно організовувати діяльність; по-друге, організацією спеціальної підготовки дошкільнят до навчання в школі – вивчення грамоти, математики, знайомством з оточуючим, природою, художньою літературою; по-третє, тісною взаємодією дошкільної інституції з родиною у вихованні найменших громадян країни, поскільки батьки, здебільшого матері, брали безпосередню участь у забезпеченні діяльності, обладнанні, плануванні роботи сімейної групи чи приватного дитячого садка.

Цінність народних дитячих садків полягала в тому, що вони: були першою спробою надати освіту і виховання малолітнім дітям найбільш вразливих населення; сприяли громадському вихованню дітей з перших років життя; створювали умови для нормального фізичного розвитку дошкільнят та зміцнення їхнього здоров'я; забезпечували підготовку дітей до школи, полегшуючи цим працю вчителів; формували навички самообслуговування, трудової діяльності, виховували самостійність, творчість та наполегливість у дітей.

Проте в організації діяльності дитячих садків, як приватних, так і народних, були суттєві недоліки: вони відкривались і діяли лише завдяки зусиллям передової інтелігенції країни, не знайшовши підтримки у державних структурах; у зв'язку з недостатньою кількістю, дитячі садки не задовольняли потреб суспільства, охоплювали незначну частину дошкільників України; без державних дотацій заклади відчували труднощі в обладнанні приміщень і ділянок, в матеріальному забезпеченні педагогічного процесу; значний вплив на зміст роботи дитячих садків мала загальновідома методика Ф. Фребеля, політика самодержавного російського уряду гальмувала запровадження дійсно народних елементів у практику роботи дошкільних закладів.

Певну роль у вихованні дітей відігравали дитячі майданчики: забезпечували організоване дозвілля дітей в літній період; сприяли оздоровленню і загартуванню дітей внаслідок перебування на свіжому повітрі, організації рухової активності протягом дня, медичного контролю за станом здоров'я дітей; доводили доцільність керівництва дітьми фахівцями педагогічної справи, які мали потрібні теоретичні знання, практичні уміння, любили дітей.

Значення літніх притулків-ясел полягало в тому, що вони, по-перше, робили спробу організувати громадське виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на селі, звільняючи матерів для робіт у сільському господарстві; по-друге, ставили завдання зміцнення здоров'я і боротьби зі смертністю дітей; по-третє, впроваджували прогресивні методи навчання і виховання в роботі з сільськими дітьми.

Дитячі притулки надавали опіку дітям, що залишалися без батьків, забезпечували умови для їхнього життя. Спільним для притулків були головні напрями роботи: підготовка дітей до самостійного життя, релігійно-моральне виховання, засвоєння елементарних знань, умінь читати і писати.

Найбільш вагомою перешкодою для повноцінної, ефективної діяльності дитячих майданчиків, селянських захистів, дитячих притулків була відсутність належних коштів для їхнього обладнання, забезпечення педагогічного процесу, оплати праці кваліфікованих педагогів. Внаслідок останнього на одного вихователя припадала велика кількість дітей, що утруднювало, а іноді робило зовсім неможливим здійснення індивідуального підходу до дітей в освітньо-виховному процесі.

У цілому ж система дитячих закладів кінця XIX – початку XX ст. характеризується різноманітністю, різнотипністю, наявністю специфічних завдань та методів роботи кожної її ланки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кислова Л., Воротнікова Г. Київське товариство народних дитячих садків // Дитячий садок. – 2009. – № 2. – С. 8–12.
2. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси. – К.: Рад. школа, 1991. – 380 с.
3. Русова С. Мої спомини. – Львів: видавнича кооператива «Хортиця», 1937. – К.: «Україна-віта», 1996. – 208 с.
4. Стельмахович М. Плекаймо наше українське дошкілля // Дошкільне виховання. – 1996. – № 1. – С. 4–5.
5. Чувашев И. Очерки по истории дошкольного воспитания в России (до Великой Октябрьской социалистической революции). – М.: Учпедгиз, 1955. – 371 с.
6. Шандра В. Через труднощі та перешкоди. – Дошкільне виховання. – 1987. – № 7. – С. 8.